

MUSLIMANI JUGOISTOČNE EVROPE

Ahmet Alibašić

Muslimani jugoistočne Evrope, odnosno Balkana, čine veoma heterogenu skupinu u svakom pogledu: političkom, etničkom, jezičkom, kulturnom, pa i vjerskom. Oni su uglavnom autohtono stanovništvo koje je tokom više stoljeća primilo islam, i to: Iliri (Albanci), Slaveni (Bošnjaci, Torbeši, Goranci i bugarski muslimani ili Pomaci). Manji broj njih su doseljenici na ova područja (prije svega Turci). Albanci i Bošnjaci su dvije najbrojnije etničke skupine. Muslimani Balkana govore desetak jezika. Najzastupljeniji su albanski, bosanski, turski, romski i bugarski jezik. "Sveti jezik" im je arapski, a skoro svi oni imaju bogatu baštinu na orijentalnim jezicima. Turski je uglavnom bio jezik administracije, perzijski poezije, a arapski islamske učenosti.

Muslimani Balkana su uglavnom sljedbenici hanefijskog mezheba. Među njima ima i mali procenat bektasija, oko 20% muslimana Albanije i vrlo malo u Makedoniji, i nešto alevija u Bugarskoj. Kulturno-civilizacijski, svi muslimani Balkana pripadaju osmanskoj kulturnoj zoni.

Historija

Prvi susret islama sa jugoistočnom Evropom odigrao se vjerovatno još početkom 8. stoljeća, kada je islamska vojska opsjedala Carigrad i kada su neke čete te vojske stigle do grčkih otoka i Edrena. Potom postoje tragovi muslimanskog prisustva na obalama Jadrana i u Mađarskoj u 9. stoljeću. Slijedeća veća skupina muslimana, sljedbenika Izzuddina Kejkavusa i njegovog simpatizera Saltuk Babe, na Balkanski poluotok je stigla u 13. stoljeću na područje Dobruđe.

Današnji muslimani Balkana, međutim, nemaju direktne veze sa tim prvim muslimanima Balkana jer su oni bili protjerani, poubijani ili pokršteni. Ovdašnji muslimani su iz vremena osmanskih osvajanja i osmanske vladavine na ovim prostorima. Oni su prelazili na islam ili se naseljavali stoljećima da bi u samo nekoliko decenija kršćanske vlasti na ovim prostorima, nakon povlačenja Osmanlija, bili svedeni na beznačajnu manjinu, osim u Albaniji, Kosovu, Sandžaku i Bosni i Hercegovini. Bio je to ogromni niz žestokih kolektivnih drama u kojima su mnogi od njih protjerani, pretučeni, silovani, živi spaljeni ili, pak, drukčije svirepo ubijeni. Preko hiljadu džamija je srušeno do 1990. i nešto manje tokom devedesetih godina 20. st. u Bosni i na Kosovu.

Za širenje islama na Balkanu zaslužan je dolazak Osmanlija koji je uglavnom okončan polovinom 16. stoljeća. Vrhunac osmanskih osvajanja je bio drugi pokušaj opsade Beča 1683. godine, koji se pretvorio u veliki poraz Osmanlija i koji je okončan Karlovačkim mirom (1699.). Taj sporazum je bio poguban po Osmansku državu i muslimane jugoistočne Evrope i označio je početak višestoljetnih muslimanskih stradanja. Osmanlije su nakon 150 godina izgubile Mađarsku i dijelove Hrvatske. Svi muslimani bili su uskoro prognani ili pokršteni. Slijedeći težak trenutak za muslimansku zajednicu bio je stjecanje nezavisnosti pojedinih balkanskih zemalja krajem 19. i početkom 20. stoljeća jer je taj proces u principu označavao početak definitivnog obračuna sa muslimanima kao "poturicama" i "izdajicama" vlastitog, uglavnom pravoslavnog naroda. U tom smislu značajna je 1830. g. kada je Grčka izborila svoju nezavisnost, zatim 1878. kada je priznata nezavisnost Rumuniji, Bugarskoj, Srbiji i Crnoj Gori, a Bosna bila predana na upravu Austro-Ugarskoj monarhiji pod izgovorom zavođenja reda, koja će je 1908. g. i anektirati. Konačan odlazak Osmanlija, zaštitnika balkanskih muslimana, desio se nakon njihovog poraza u Prvom balkanskom ratu 1912. godine. Tada počinje intenzivnije iseljavanje muslimana s Balkana. Slijedeći značajniji zaokret u historiji Balkana bio je dolazak komunista na vlast u svim zemljama regiona, osim Grčke, nakon čega su muslimani bili prognjeni i kao pripadnici «strane» religije i kao pripadnici nacionalne manjine, s izuzetkom Albanije, gdje su

nacionalno bili većina. Samo u periodu 1945. do 1966. Jugoslaviju je napustilo oko 246.000 muslimana uglavnom iz Makedonije. Tome su sigurno doprinijele i antiislamske mjere komunista, kao što je ukidanje šerijatskih sudova 1946., zatvaranje mekteba, ukidanje derviških redova 1952., isl. Konačno, krajem osamdesetih godina i padom komunizma probudila se nada u bolje dane za islam i muslimane na Balkanu. Međutim, golgota muslimana je tek uslijedila: progon i nasilna bugarizacija Turaka u Bugarskoj pred kraj vladavine Todora Živkova, ratovi i genocid u Bosni, progoni u Sandžaku i tiranija na Kosovu i Makedoniji u samo jednoj deceniji doveli su do ubistva oko 250.000 muslimana Balkana i trajnog raseljavanja više stotina hiljada njih u SAD, Australiju i zapadnu Evropu.

Broj muslimana jugoistočne Evrope

Ne postoje precizni i pouzdani podaci o broju muslimana jugoistočne Evrope, a procjenjuje se na 8,5-11 miliona ili 11-15% stanovništva regije (77 mil.). Bez Mađarske i Slovenije, taj procenat je između 13% i 17%, a sa evropskom Turskom oko 30%. Jedino u Albaniji (i na Kosovu) muslimani su apsolutna većina, dok su u Bosni i Hercegovini relativna većina. Većina su i u Sandžaku koji, međutim nema svoju autonomiju, odnosno nije političko-pravni subjekt, već je od 1912. podijeljen između Srbije i Crne Gore. U Makedoniji muslimani čine do polovine stanovništva, u Bugarskoj ih je oko 15%, dok su u Rumuniji, Grčkoj, Hrvatskoj, Sloveniji i posebno Mađarskoj neznatna manjina.

Tabela 1: Broj muslimana na Balkanu (bez evropske Turske)

Država / regija	Broj muslimana	Broj stanovnika	Procenat stanovništva
Hrvatska	57.000	4.437.460	1,3
Bosna i Hercegovina	2.000.000		50
Srbija (bez Kosova)	500.000	7.498.001	6,2
Crna Gora	200.000		20
Kosovo	1.800.000		90
Makedonija	1.000.000		50
Albanija	2.500.000		70
Grčka	150.000		1,5
Bugarska	1.000.000	7.928.901	12,5
Rumunija	100.000		0,4
UKUPNO	9.307.000		14,5%

Način vjerskog organiziranja

Najčešći oblik organiziranja muslimana Balkana jest "islamska zajednica" na čelu sa "reis-ul-ulemom" ili velikim muftijom. Teritorijalno, najveća je Islamska zajednica u BiH kojoj pripadaju i muslimani u Hrvatskoj, Sloveniji i Sandžaku, predvođeni svojim muftijama. Pored Kosova i Sandžaka, u Srbiji i Crnoj Gori postoje još dvije registrirane islamske zajednice, jedna u Beogradu, na čelu sa muftijom, koji je tamo na dužnosti još od vremena SFR Jugoslavije, i IZ-a u Crnoj Gori, na čelu sa reisu-l-ulemom.

Muslimani Rumunije, Bugarske, Kosova, Makedonije, Albanije i Grčke također imaju svoje islamske zajednice. Na čelu muslimana Rumunije je glavni muftija, kao i u Bugarskoj, na Kosovu i Albaniji, dok u Makedoniji vrhovni islamski poglavar također nosi titulu reisu-l-uleme. Sve su ove zajednice formirane nakon odlaska Osmanlija sa ovih prostora, s tim da su se neke svojevrijedno otcijepile od istanbulskog mešihata (Albanija 1923. g.) dok su ga druge priznavale sve do ukidanja hilafeta 1924. godine.

Savremeni islamski preporod na Balkanu

Islamski preporod na Balkanu nije počeo svuda u isto vrijeme, niti je uvijek išao uzlaznom putanjom. Naprotiv, većina muslimanskih zajednica Balkana je u opasnosti od nestanka. Buđenje je najranije počelo u bivšoj Jugoslaviji zahvaljujući relativnoj liberalizaciji političkog i javnog života tokom sedamdesetih godina 20. stoljeća. Istovremeno je tekao proces demografske obnove muslimanskog stanovništva. Do izvjesnog zastoja u preporodu je došlo tokom osamdesetih godina nakon smrti Josipa Broza i u toku ekonomske i političke krize koja je uslijedila kada je režim silom pokušavao zaustaviti svoje propadanje. Pored liberalizacije, islamskom buđenju su još doprinijeli i povećana ekonomska moć svih jugoslavenskih građana, uključujući i muslimane, što je bilo značajno za rekonstrukciju vjerskih objekata, zatim pojava nove generacije mlade muslimanske inteligencije kako sa jugoslavenskih tako i sa bliskoistočnih univerziteta, a koji su unijeli nove impulse u život Islamske zajednice Jugoslavije, i konačno globalni trendovi u muslimanskom svijetu koji su kulminirali Islamskom revolucijom u Iranu 1979. g. U Bosni i Hercegovini važan faktor preporoda tokom devedesetih godina 20. st. bilo je i prisustvo muslimanskih dobrovoljaca i islamskih (humanitarnih i drugih) organizacija.

U ostalim muslimanskim zajednicama Balkana islamsko buđenje se poklapa sa padom komunizma i uglavnom je počelo kao dio širih procesa demokratizacije i buđenja autohtonih identiteta potiskivanih tokom komunističke vlasti. Specifičan je slučaj Grčke utoliko što je to jedina balkanska država u kojoj komunisti nisu bili na vlasti. Uslijed činjenice da su tamošnji muslimani pretežno Turci i da su odnosi Turske i Grčke zahladnjeli nakon turske invazije na Sjeverni Kipar 1974., položaj muslimana Grčke se pogoršao tokom sedamdesetih, u vrijeme kada se njihov položaj u bivšoj Jugoslaviji počeo popravljati.

Mađarska

Četiri su različite muslimanske zajednice postojale u Mađarskoj do danas. Prva, koju je činilo pleme Kalisija, naselila je Mađarsku polovinom 9. stoljeća, skoro dvije stotine godina prije nego je zemlja bila pokrštena. Njima su se u kasnijim stoljećima pridružile i druge muslimanske skupine, prije svih Povolški Bugari, Pečenezi i vardarski Turci. Procjenjuje se da je sredinom 13. st. četrdeset do pedeset hiljada muslimana Mađarske činilo 2-3% stanovništva, ali da su oni imali nesrazmjerno veći uticaj u društvu i državi kao vojnici, poreznici ili trgovci. O ovoj ranoj skupini muslimana na mađarskom tlu pisao je muslimanski historičar Ebu Hamid el-Andalusi el-Garnati, koji je u periodu 1150.-1153. boravio u Mađarskoj i tamo bio kadija. Grupu studenata islama mađarskih muslimana u Damasku je početkom 12. st. susreo drugi glasoviti muslimanski historičar, Jakut el-Hamevi. Međutim, početkom 14. stoljeća ova skupina mađarskih muslimana u cijelosti je asimilirana, pokrštena, prognana ili ubijena. Između 10. i 14. st. mađarski su vladari izdali više desetina dokumenata kojim zabranjuju prakticiranje islama u zemlji.

Druga skupina muslimana formirana je između 1526. i 1684. kao rezultat osmanskog osvajanja i njihove vladavine velikim dijelom mađarskih teritorija. U periodu osmanske vladavine u oko stotinjak gradova sagrađeno je oko sto pedeset džamija. Danas o ovom muslimanskom prisustvu na mađarskom tlu svjedoči nekoliko turskih kupatila, par turbeta, kao što je Gul babino turbe u Budimpešti, i pokoja džamija, kao što je ona u Pečuhu. Ova muslimanska zajednica se dezintegrirala povlačenjem Osmanlija, a islam iščezao iz javnoga života. Muslimani koji nisu sami otišli doživjeli su sudbinu muslimana s kraja 13. stoljeća: bili su istrijebljeni, prodani u roblje ili pokršteni. Taj proces je završen do 1718. godine. U 18. i 19. stoljeću mađarski pobunjenici protiv austrijskog cara često su nalazili utočište u Osmanskoj državi pa su Mađari jedno vrijeme gajili i određene simpatije prema islamu i muslimanima. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Mađarskoj se pojavilo nekoliko istaknutih orijentalista od

kojih je najpoznatiji Ignjac Goldziher.

Treća skupina muslimana je ona koja se formirala nakon ulaska Bosne i Hercegovine u sastav Austro-Ugarske monarhije 1878., kada jedan broj muslimana iz Bosne dolazi u Mađarsku radi studija ili trgovine. Zbog njih je mađarski parlament 1916. islam priznao za zvaničnu religiju u zemlji. Ova skupina Bošnjaka gotovo u potpunosti iščezava tokom sedamdesetih godina 20. st. U Budimu su Bošnjaci imali i svoje mezarje koje je očuvano do danas. Između dva svjetska rata Budim je imao muftiju Bošnjaka, Husejna Hilmi ef. Durića. On je bio imam u austrougarskoj vojsci u Prvom svjetskom ratu i kako se nije mogao vratiti u Bosnu dobio je mađarsko državljanstvo. Oformio mađarsku islamsku zajednicu, a umro je tridesetih godina 20. st. Zanimljivo je da je jedan drugi Bošnjak, Mehmed paša Sokolović, bio jedan od najvećih vakifa Budima.

Današnja skupina muslimana u Mađarskoj je malobrojna i broji oko tri hiljade vjernika, uglavnom Arapa, Turaka, Pakistanaca, Iranaca i lokalnih konvertita. Njima su u Budimpešti na raspolaganju dva mesdžida. Teško se može govoriti o jedinstvenoj organizaciji muslimana u Mađarskoj iako je najstarija danas postojeća islamska organizacija zvanično registrirana još 1988. Postoje najmanje dva prijevoda Kur'ana na mađarski jezik.

Slovenija

Prvi muslimani u Sloveniju stigli su iz Bosne krajem četrdesetih godina 20. st. U većem broju to su učinili tek sedamdesetih godina uglavnom iz ekonomskih razloga. Prema popisu iz 2001. g., u Sloveniji je živjelo 47.000 (ili 2,4%) muslimana, uglavnom Bošnjaka i Albanaca. Danas u Sloveniji djeluje Mešihat Islamske zajednice koji je dio IZ-e u Bosni i Hercegovini. U Sloveniji trenutno ima deset bošnjačkih džemata sa deset punktova vjerske pouke i sedam stotina polaznika. Najbrojnija zajednica je u Ljubljani. U malom gradu Jasenice, na sjeveru Slovenije, muslimani predstavljaju oko 20% gradskog stanovništva. Već više od trideset godina muslimani bezuspješno traže dozvolu za gradnju islamskog centra u Ljubljani.

Hrvatska

Zemlju Hrvatsku (*Džervasiju*) i većinu njenih priobalnih gradova veliki muslimanski kartograf Eš-Šerif el-Idrisi spominje u svome djelu iz 1154. godine. Pretpostavlja se da su muslimanski brodovi vrlo rano, već u 9. st., doplovili do luka u Dubrovniku i Zadru, a moguće je da su preci Hrvata prije osmanskih osvajanja u kontakt sa islamom došli i preko Mađarske, što se da naslutiti iz pisanja Ebu Hamida el-Endelusija (1150.-1153.). Vrlo je vjerovatno da su kontakte ostvarili i preko Španije, Sicilije i Egipta. Sredinom 12. st. jedna od ključnih ličnosti u susretanju srednjovjekovne kršćanske Evrope sa islamom bio je Herman Dalmatin, vjerovatno rođeni Istranin iz Pazina. Najznačajniji period u historiji islama na hrvatskom tlu je period osmanske vladavine u Slavoniji i Lici koji je trajao oko sto pedeset godina, a u nekim dijelovima (Imotski) i više od 220 godina. Slavoniju su Osmanlije počele osvajati početkom 16. st., a Liku i primorje su napadali i početkom 15. st. Sva osvajanja su okončana u prvoj polovini 16. stoljeća. Iz ovih krajeva Osmanlije su se povukle nakon poraza pod Bečom 1684. Za njima se 1687. i 1688. u Bosnu povuklo 150.000, a možda i više, muslimana. Manjina koja je ostala bila je pokrštena. U 17. st. većina stanovnika Slavonije su bili muslimani (oko 110.000 ili 49%), dok to nikada nije bio slučaj sa Likom iako je Imotski dugo bio sjedište kadiluka. U tom periodu sagrađeno je više desetina medresa, kupatila, turbeta, državnih i javnih zdanja, mostova, puteva i oko 190 džamija od kojih su samo one u Đakovu i Drnišu opstale kao crkve. U Drnišu još stoji uspravno dio munare, a u Iloku nepoznato turbe.

Krajem 19. st. bilježi se prvo ponovno prisustvo muslimana u Hrvatskoj, a 1931. u njoj je bilo oko 5.000 muslimana. Ranije, 1916. Hrvatski državni sabor priznao je islam. Prvi imam u

Zagrebu postavljen je 1919., a muftija 1922. godine. Zagreb je nakratko od 1944. do 1948. imao džamiju sa tri munare koju su jugoslavenske vlasti srušile, da bi ponovo dobio džamiju nakon velikih napora 1987. U Hrvatskoj postoji još samo džamija u Gunji (općina Županja), mada je aktivno četrnaest odbora Islamske zajednice.

Po Zakonu o pravnom položaju vjerskih zajednica IZ je dobila status pravne osobe a Ugovorom sa Vladom Republike Hrvatske o pitanjima od zajedničkog interesa iz 2003. riješena su mnoga pitanja koja još nisu riješena ni u Bosni i Hercegovini. Tim ugovorom IZ-i se garantira puna autonomija i samostalnost u pitanjima unutarnjeg uređenja i hijerarhije, te pitanjima imenovanja vjerskih službenika i poglavara. Zajamčena joj je sloboda štampe i njene distribucije, a dobila je i pravo skrbi za muslimane u zdravstvenim, socijalnim, kaznenim i odgojnim institucijama i oružanim snagama, a muslimani pravo na ishranu u skladu sa islamskim propisima. Islamske škole s pravom javnosti imaju pravo na finansijsku potporu države, a muslimani pravo na vjerski odgoj u predškolskim i školskim ustanovama. Vjersko vjenčanje pred imamom-matičarem dobiva učinke građanskog vjenčanja. Muslimani imaju pravo petkom imati slobodno vrijeme od 11 do 15 sati radi obavljanja džume-namaza. Muslimanima u Hrvatskoj vojsci će se osigurati prostor za obavljanje namaza i džume posebno. Ako kasarna nema džamiju vojnici će biti transportovani do najbliže džamije radi obavljanja džume-namaza. IZ ima pravo na finansijsku pomoć pri izgradnji vjerskih objekata. Ovim ugovorom u zakonodavstvo RH uvedeni su termini mešihat, muftija, imam, džemat, medžlis, džamija, mesdžid i murasela.

Prema podacima popisa stanovništva 2001., u Hrvatskoj živi 56.777 muslimana (ili 1,28%). Najviše ih je u Zagrebu (16.215), Istri (8.623) i Primorsko-goranskoj županiji (9.029). Bošnjaka ima 20.755, Albanaca 15.082, Turaka 300 i Roma 9.463, pri čemu nije poznat procenat muslimana među njima. Mnogi muslimani Hrvatske su ugledni znanstvenici i poslovni ljudi.

Pored Islamske zajednice, Bošnjaci se okupljaju i oko Kulturnog društva Bošnjaka Hrvatske «Preporod», Bošnjačke nacionalne zajednice Hrvatske, Bošnjačkog dobrotvornog društva «Merhamet» i Stranke demokratske akcije Hrvatske. Od 1992. u Zagrebu djeluje medresa «Dr. Ahmed Smajlović».

Rumunija

Prvi muslimani, desetak hiljada anadolskih Turkmena predvođenih Sari Saltukom, naselili su se u crnomorskoj oblasti Dobrudža krajem 13. stoljeća. Poznati arapski putopisac, Ibn Betuta (1334.), ostavio nam je prvi zapis o životu Tatara u ovoj oblasti. Druga muslimanska zajednica Rumunije, ona iz osmanskog perioda, brojala je u jednom trenutku preko milion članova da bi sa povlačenjem Osmanlija bila drastično reducirana, a u Banatu, na jugozapadu zemlje, potpuno je iščezla. Osmanlije su provincije Vlašku (Walachia) i Moldaviju, koje su se kasnije ujedinile i formirale Rumuniju, osvojili 1476. i 1504. i njima direktno ili posredno vladali narednih tri stotine godina. Crnomorsku provinciju Dobrudžu su osvojili ranije u periodu 1371. do 1419., a Banatom su vladali od 1552. do 1716. Osmanska vlast je u Rumuniji formalno okončana 1878., mada su stvarno vlast izgubili još 1829., kada su Rusi okupirali rumunske provincije. Kada je 1878. Rumuniji pridružena Dobrudža, polovina njenog stanovništva su bili muslimani (oko 74.000), ponajprije Tatari, Turci i Čerkezi. Procjenjuje se da je do 1913. iz ovih krajeva iseljeno oko 100.000 muslimana. Trend iseljavanja se nastavio i kasnije iako je Rumunija do uspostave komunističke vlasti bila vrlo korektna prema svojoj muslimanskoj manjini. Šerijatski sudovi su ukinuti 1935. godine.

Danas muslimani uglavnom naseljavaju oblast Dobrudže između rijeke Dunava, Crnoga mora i rumunsko-bugarske granice. Oni su sunnije, hanefijskoga mezheba i potječu iz

četiri etničke grupe: Turaka, Tatara, Roma i Albanaca, te nešto malo Rumuna konvertita. U Rumuniji živi i izvjestan broj muslimana iz arapskog svijeta. Prema popisu stanovništva 1992. g., u Rumuniji je živjelo 29.533 Turaka, 24.649 Tatara ili 0,23% od 22.760.449 rumunske populacije. Pretpostavlja se da u Rumuniji živi i oko 10-15 hiljada muslimanskih Roma i 3.000 Albanaca-muslimana koji su se uglavnom integrirali u tursko-tatarsku muslimansku zajednicu. Prvi prijevod Kur'ana na moderni albanski (pisan latinicom) objavio Ilo Mitko Qafezezi – rumunski Albanac 1921. g. u Ploiestiju. Muslimanski cigani Dobrudže nemaju pisane kulture, ali imaju bogatu usmenu tradiciju koja uključuje bajke, legende, pjesme... Malo toga je zabilježeno. Oni su sunnije hanefijskog mezheba. Drugi ih muslimani, međutim, smatraju slabim muslimanima i često ih nazivaju Allahsiz insanlar (bezbožni narod). U džamiji odlaze uglavnom samo za bajrame. Svojoj djeci daju dva imena. Jedno ime je obično tursko-muslimansko, a drugo rumunsko (često kršćansko). Zavisno od prilika, oni koriste jedno ili drugo ime, što govori o položaju ove skupine i njihovom načinu preživljavanja. Nakon 1989. u Rumuniju su počeli pristizati i muslimani arapskog porijekla, ali oni i tatarsko-turski muslimani žive paralelne živote. Osim prethodno spomenute procjene prema kojoj u Rumuniji ima 70.000 ili 0,3% muslimana, druge procjene govore o 200.000 ili 0,9% muslimana.

U Dobrudži je 1890. bilo 260 džamija, 1940. 419 sa 576 službenika, a već 1945. g. svega 151. Danas jedva 80 džamija služi svojoj svrsi. Najteži period 20. stoljeća za muslimane Rumunije bile su šezdesete kada su zatvorene škole na turskom i tatarskom jeziku, uključujući i jedinu medresu u Medžidiji, islamska izdanja zabranjena, a hodočašće u Mekku zbog restrikcija na putovanja učinjeno nemogućim. Rumunski muslimani generalno slabo poznaju učenja islama, a uglavnom su sitni zemljoradnici i radnici.

Rumunske muslimane u parlamentu predstavljaju dvije političke organizacije tursko-tatarske zajednice. Muslimani Rumunije imaju organiziranu Islamsku zajednicu na čijem čelu je muftija sa sjedištem u Konstanti. Polovinom devedesetih godina 20. st. sa radom je počela muslimansko teološko-pedagoška srednja škola "Mustafa Kemal Atatürk" Ova škola nastavlja tradiciju najstarije medrese sagrađene 1484. g. po naređenju sultana Bajezida II u Babadagu. Ona je 1903. premještena u Medžidiju, a zatvorena 1967. godine.

Džamija muslimanske studentske asocijacije u Cluj-Napoci

Džamija sultana Abdulmedžida u Medžidiji iz 19. st.

Bugarska

Islam je u Bugarsku stigao mnogo prije Osmanlija, ali je značajniji uticaj na bugarsko društvo ostvario u periodu osmanske vlasti. Osmanlije su Bugarsku počeli osvajati 1341. i u potpunosti je osvojili 1396. godine. Većinu Bugarske su napustili 1878. g., a neke dijelove 1908. godine. Polovinom 19. st. oko trećine bugarskog stanovništva bili su muslimani. Kao i na drugim mjestima, i ovdje je došlo do egzodusa muslimana nakon povlačenja osmanske vlasti 1878., a

nakon što je Rusija intervenirala na strani bugarskih ustanika. Godine 1885. u Bugarskoj je bilo oko 900.000, 1910. oko 600.000, a 1956., uprkos svim ratovima, progonima, masakrima te povremenim prisilnim pokrštavanjima, 1.060.000 ili 13,9% muslimana. Prema popisu iz decembra 1992. g., u Bugarskoj je bilo oko 1.110.000 muslimana (ili 13,1%), od čega 92,3% sunnija i 7,7% šiija. Komunističko razdoblje bugarske historije obilovalo je pritiscima i progonima, posebno u periodu 1969.-1973. i krajem osamdesetih godina 20. stoljeća.

Prema popisu stanovništva 2001., Bugarska muslimanska zajednica danas broji 966.978 muslimana. Oni su pripadnici četiri veoma različite etničke skupine koje ponekad vode paralelan život. Turci su najbrojnija muslimanska skupina u zemlji. Prema popisu stanovništva iz decembra 1992., u Bugarskoj je bilo oko 822.000 Turaka, a prema popisu iz 2001. samo 746.664. Pretpostavlja se da se 1992. oko 20% Pomaka izjasnilo kao Turci te nešto Cigana muslimana jer u popisu nije bilo mogućnosti da se Pomaci izjasne drukčije. Turci su naseljeni u raznim regionima (Deli Orman, Dobrudža, uz Dunav i zapadni Rodopi). Pokušaj nasilne asimilacije Turaka u drugoj polovini osamdesetih 20. stoljeća, oličene u promjeni turskih imena i prezimena u bugarska, izazvao je egzodus oko 300 hiljada muslimana u Tursku. Neki su se vratili, dok su mnogi otišli u treće zemlje. I ovaj egzodus je potvrdio antiislamsku narav nacionalizma pravoslavnih naroda Balkana.

Islamizirani Bugari, poznati i kao Pomaci, broje oko 250.000 članova ali se kao zasebna etnička zajednica ne pojavljuju u popisu stanovništva 2001. Oni govore bugarski i žive na planinama Rodopa i na jugozapadu zemlje. Bugarske su vlade nastojale izbrisati zasebni identitet Pomaka na mnoge načine više puta. Posljednji takav pokušao desio se tokom osamdesetih 20. stoljeća kada su Pomaci bili prisiljeni 'bugarizirati' svoja imena i prezimena. Nakon pada komunizma pritisaka ovakve vrste nema, mada su Pomaci i dalje izloženi pokušajima pokrštavanja i asimilacije. Ovim procesima na ruku idu ustavna odredba o povlaštenom položaju Pravoslavne crkve, te dozvola pravoslavnog prozelitizma među muslimanima, a ne i obratno. Uprkos činjenici da se Pomaci često sami nacionalno izjašnjavaju kao Muslimani ili Muhamedanci, uticaj vjere na njihov svakodnevni život je slab iako jača. Gorljive vjernike moguće je uglavnom pronaći među starijima od 50 godina. Pedeset godina komunističke vladavine ostavilo je duboke tragove i na islamsku zajednicu u Bugarskoj. Jedan od relikata komunizma bio je i stari muftija, saradnik bivšeg režima, koga su muslimani s puno muke smijenili tek 1997. godine.

U Bugarskoj je 1946. g. živjelo i oko 6.000 Tatara, koji su se od tada uglavnom integrirali u tursku muslimansku zajednicu. Mnogo je brojnija skupina Roma (2001: 370.908), koji se većinom izjašnjavaju kao muslimani iako vjera ne igra značajniju ulogu u njihovom životu. Posebna odlika tursko-tatarske zajednice u Bugarskoj je postojanje alevijske manjine unutar većinski sunnijske zajednice. Alevije se još nazivaju i alijani i kizilbaši i uglavnom naseljavaju područje Deli Ormana.

Problem koji posebno opterećuje muslimane Bugarske je loša ekonomska situacija. Oni su više nego drugi bili pogođeni ekonomskim padom nakon 1989. godine. U nekim muslimanskim predjelima nezaposlenost dostiže 90% pa je kao rezultat preko 65% stanovništva iz nekih krajeva iselilo u Tursku.

Nekad je u Bugarskoj bilo 2.300 džamija, da bi ih 1951. aktivno bilo 1460, a 1966. g. 1300. Velika medresa u Kolarovgradu zatvorena je 1952. Bugarski su muslimani 1935. u porodičnim pitanjima pravdu tražili na 22 šerijatska suda, a djecu su školovali u preko 2.100 osnovnih i srednjih, i desetak vjerskih škola. U socijalističkoj Bugarskoj nije postojala nijedna srednja niti viša islamska obrazovna ustanova. Danas postoje tri srednje islamske škole, dok u Sofiji postoji Visoki islamski institut na kome je do sada školovanje završio mali broj studenata. Strana pomoć je ključna za funkcioniranje ovih institucija i ona uglavnom dolazi iz Turske, nešto manje iz arapskih zemalja, dok alevijsku zajednicu pomažu iranske agencije.

Srbija (bez Sandžaka i Kosova)

Srbija se sa islamom sreća preko Osmanlija pod čijom je vlasti bila između tri i pet stoljeća, zavisno o kojemu dijelu zemlje je riječ. Osvajanje teritorija koje danas čine Srbiju počelo je dvjema bitkama na Kosovu polju 1389. i 1448., i osvajanjem prijestolnice srednjovjekovne srpske države Smedereva 1459., a završeno neposredno nakon osvajanja Beograda 1521. Mit o Kosovskom boju, koji je srpska nacionalna mašta oblikovala stoljećima što su uslijedila, bio je historijski mnogo važniji od same bitke. Osmanlije su se iz Srbije povlačile postepeno. Na labilnost osmanske vlasti u Srbiji i okolnim teritorijama jasno su ukazali prodori Austrijanaca do Skoplja i Tetova 1689. i zatim do Kosova 1737. Osmanlije su prvi puta određenu autonomiju srpskoj kneževini, koja je obuhvatala samo dio današnje Srbije južno od Dunava, dali 1817. godine. Slijedeće povlačenje Osmanlija 1833. dovelo je granice Srbije do Sandžaka i okolice Niša. Berlinskim kongresom Srbija je dobila Niš i njegovu južnu okolinu, da bi Balkanskim ratovima Srbija udvostručila svoju teritoriju pripojivši više od polovine Sandžaka i Kosova i cijelu Makedoniju. Uslijedio je egzodus muslimana tih krajeva, posebno Kosova. Prije Prvog srpskog ustanka 1804. u Srbiji je živjelo nekoliko stotina hiljada muslimana. Njihov progon u 19. i 20. stoljeću bio je posebno masovan i krvav. Već nakon prve faze povlačenja Osmanlija 1834. u tadašnjoj Srbiji (teritorije sjeverno od Sandžaka i Niša) bilo je svega 12.000, a 1866. tek 5.000 muslimana, uglavnom Roma. Procjenjuje se da je samo iz Pomoravlja 1877.-1878. g. po strašnoj zimi, od koje su umrla mnoga djeca i starci dok su u kolonama napuštali svoje domove u Makedoniju iseljeno oko 60.000 porodica, a na Kosovo oko 60.000 osoba. Uprkos suprotnim tvrdnjama zvaničnog Beograda, sve je ukazivalo na dobro organiziran i sistematski progon muslimana s ciljem istrjebljenja teritorija od nepravoslavnog stanovništva.

Sudbinu muslimana doživjeli su i spomenici njihove kulture. U Beogradu je nekada postojalo oko 270 islamskih objekata, dok danas u njemu postoji samo jedna džamija, koja je česta meta napada. U Užicu su porušene 34 džamije, u Smederevu 24, itd. Nakon osvajanja Niša, priznata je muslimanska zajednica na čijem čelu je bio niški muftija. Tada je ponovno otvorena i Bajrakli-džamija u Beogradu. Međutim, tamošnja medresa je zatvorena, dok su vakufi konfiskovani. U Prvom balkanskom ratu 1912.-1913. Srbija je od Osmanlija osvojila Sandžak, Kosovo i Makedoniju, nakon čega se u Srbiji našlo preko 500.000 muslimana.

Pored muslimana Kosova, čiji status još nije riješen, i Sandžaka, muslimani su u većem broju prisutni u Beogradu (do 100.000) i na jugu Srbije oko Bujanovca, Medveđe i Preševa (do 150.000). To su muslimanske procjene. Prema popisu stanovništva 2002., međutim, u Beogradu živi svega 20.355 muslimana, a u spomenute tri općine na jugu Srbije samo 57.595 Albanaca. Ukupno, prema istom popisu, u Srbiji bez Kosova živi 239.658 muslimana, od čega 8.073 u Vojvodini. Isti popis je u Republici Srbiji registrirao 136.087 Bošnjaka (od čega 1.188 u Beogradu), 61.647 Albanaca, 19.503 Muslimana i 4.581 Goranaca. U Srbiji živi i oko 108.193 Roma ali procent muslimana među njima nije poznat.

Albanci južne Srbije su se digli na ustanak 2001., ali je on brzo ugušen jer nije naišao na odobravanje međunarodnih faktora. Na sjeveru Srbije, u Vojvodini, veće muslimanske zajednice postoje u Novom Sadu, Zrenjaninu, Beočinu i Subotici. Svaki od ovih gradova ima organiziran džemat. Na desnoj obali Drine kod Zvornika u Malom Zvorniku nalazi se također značajna skupina muslimana koja ima i džamiju.

Crna Gora

Značajnije prisustvo islama na teritoriji današnje Crne Gore datira iz vremena osmanske vlasti na tim područjima s kraja 14. stoljeća. Postepenim povlačenjem Osmanlija sa teritorije današnje Crne Gore koje je počelo 1516. (sa Cetinja), a okončano 1912. napuštanjem crnogorskog Sandžaka (Pljevlja, Bijelo Polje, Rožaje, Berane, Plav i Gusinje), crnogorske je

muslimane zadesila ista sudbina kao i druge muslimane iz ostalih dijelova nekadašnjeg osmanskog Balkana. Period 1707.-1709. bio je posebno težak. *Gorski vijenac* crkvenog vođe Petra Petrovića Njegoša najpoznatiji je književni spomenik tim teškim vremenima.

Nezavisnost Crne Gore, bez sandžačkog dijela priznata je 1878. na Berlinskom kongresu. Iste godine u Crnoj Gori osnovana je prva islamska zajednica u jednoj kršćanskoj državi na Balkanu. Te godine je kralj Nikola I, uz saglasnost šejhu-l-islama iz Istanbula, za muftiju muslimana Crne Gore postavio Saliha ef. Hulija iz Ulcinja, inače rođenog Skadranina. Crna Gora je tada imala kadiluke u Ulcinju, Baru, Podgorici, Kolašinu i Nikšiću, a muftije i kadije je plaćala država. Šerijat je u C. Gori primjenjivan do 1946. Nakon raspada jedinstvene jugoslavenske Islamske zajednice 1993., u Crnoj Gori je osnovana Islamska zajednica na čelu sa reisu-l-ulemom. Ona upošljava 65 imama.

Prema popisu 1991., 14% crnogorskih građana su bili Bošnjaci, a 7% Albanci (s tim da su neki Albanci katolici). Iako čine tek oko petine stanovništva u ovom trenutku muslimani su značajna politička snaga zbog podrške vladajućoj koaliciji u nekoliko posljednjih godina.

Od brojnih džamija koje su sagrađene u 16. i 17. stoljeću do danas je sačuvano oko 140 džamija, od kojih je tridesetak sagrađeno krajem 20. i početkom 21. stoljeća. Postoje podaci o šezdesetak džamija koje su srušene u ratovima, bunama, požarima, zemljotresima ili su jednostavno bile zapuštene iseljavanjem muslimana. Najpoznatiji alimi koje je dala Crna Gora su hafiz Salih Gašević (1855.-1898. ili 1899.), sastavljač poznatog mevluda, i pljevaljski muftija Mehmed Nurudin Vehbi Šemsekadić (1827.-1887.), učesnik otpora austrougarskoj okupaciji 1878.

Sandžak

Sandžak je regija na granici Srbije i Crne Gore koja pokriva oko 8.000km², a njegovo središte je Novi Pazar na čijoj općini živi oko 100.000 ljudi. Sandžak obuhvata općine Priboj, Nova Varoš, Pljevlja, Prijepolje, Sjenica, Tutin i Novi Pazar, u Srbiji, te Bijelo Polje (Akova), Berane, Rožaje i Plav u Crnoj Gori. Prema popisu stanovništva Srbije 2002., Bošnjaci su većina samo u tri općine srbijanskog dijela Sandžaka (Tutin, Sjenica i Novi Pazar).

Novopazarski kraj je kolijevka srpske države nastale u 12. st., koja se kasnije 'selila' na sjever. Novi Pazar je nekada bio sjedište sandžaka po čemu je regija i dobila ime. Sandžak je od 1578. do 1877. bio sastavni dio Bosne. Kao zasebna administrativna jedinica unutar Osmanske države postojao je do Balkanskih ratova 1912., kada ulazi u sastav Srbije i Crne Gore. U naredne dvije godine Sandžak je napustilo oko 80.000 muslimana, a ubijeno ih je više hiljada. U godinama koje su uslijedile ubijeno je još nekoliko hiljada muslimana, a najzloglasniji pokolj desio se u Šahovićima 1924., kada su ubijana i djeca u naručju njihovih majki. U toku Drugoga svjetskog rata stradalo je oko 15.000 muslimana Sandžaka, a četnički vođa Draža Mihajlović naredio je njegovo 'čišćenje' od muslimana. U tom ratu Sandžaklije su pokušale obnoviti svoju državnost formirajući Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja, ali to komunisti nisu dopustili. Iseljavanje muslimana iz Sandžaka u Tursku i Bosnu nastavljeno je i u vrijeme komunističke vlasti pa se procjenjuje da danas u Turskoj živi i do milion potomaka useljenika iz Sandžaka. Posebno težak period za Sandžak bile su devedesete godine 20. st., kada je iz Sandžaka izbjeglo oko 80.000 uglavnom mlađih ljudi, a ubijeno nekoliko desetina. Stotine muslimana su bile kidnapovane i opljačkane. Srbijanske su vlasti posebno pokušale iseliti sjeverozapadni Sandžak kako bi napravile etnički prekid sa muslimanima Bosne. Padom režima Slobodana Miloševića politička pozicija tamošnjih muslimana se bitno popravila.

Novi Pazar je nekada bio razvijen grad jer se nalazio na glavnoj komunikaciji iz Istanbula ka zapadu. U vrijeme SFRJ sistematski je zaobilazan u svim razvojnim planovima pa se lokalno stanovništvo moralo osloniti na vlastitu snalažljivost. Prema procjenama

Muslimanskog nacionalnog vijeća Sandžaka 1993., u Sandžaku je živjelo oko 350.000 muslimana koji su činili 66% ukupnog stanovništva (530.000). Ostalo su Srbi i Crnogorci. Prema popisu stanovništva iz 1991. g., pak, muslimani su činili oko 54% od 420.000 Sandžaklija. Ove procjene su u značajnom raskoraku sa podacima zvaničnog popisa stanovništva u Republici Srbiji 2002. godine koje smo gore naveli, a koji ne donosi posebne podatke za Sandžak.

O vjerskom životu u Sandžaku brine Mešihat Islamske zajednice Sandžaka na čelu sa muftijom. Mešihat je dosada osnovao medresu u Novom Pazaru (sa ženskim odjeljenjem u Rožaju) i Islamsku pedagošku akademiju. Univerzitet u Novom Pazaru je otvoren 2002.

Kosovo

Islam je na Kosovo ušao na velika vrata bitkama na Kosovu 1389. i 1448. i nikada ga više nije napustio, pa ni onda kada su ga napustili njegovi zaštitnici Osmanlije 1912. Prije toga Kosovo su dva puta nakratko zauzimali Austrijanci 1689. i 1737. Kada su Srbi i Crnogorci okupirali Kosovo 1912., činili su sve da ga očiste od muslimana. Realne procjene govore o 25.000 ubijenih muslimana, uglavnom Albanaca u Prvom Balkanskom ratu 1912.-1913. i oko 120.000 iseljenih u periodu 1912.-1915. Nakon samo tri mjeseca rata 1912. u Uroševcu su ostala svega tri muslimana starija od petnaest godina. Na hiljade muslimana i muslimanki je pokršteno i silovano. Pravilo dana je bilo: protiv muslimana je sve dozvoljeno – ne samo dozvoljeno već i poželjno i zapovijedeno. Od jeseni 1912. do januara 1914. srpska vojska je od 32 džamije u Prizrenu 30 njih pretvorila u kasarne, skladišta i štale. Da bi opravdala svoje teritorijalne pretenzije, Srbija u popisu 1913. u Prištini nije registrirala nijednog Albanca! Međutim, za realizaciju masovnog raseljavanja Albanaca i useljavanja Srba nije bilo dovoljno vremena jer je od 1915. do 1918. Kosovo okupirano od Austro-Ugarske i Bugarske. Mnogi su ove snage, a posebno Austrijance, dočekali kao oslobodioce. Porazom Austro-Ugarske u Prvom svjetskom ratu Srbija ponovo okupira Kosovo i počinje iseljavanje Albanaca i naseljavanje Srba pa se udio srpskog stanovništva regije sa 24% 1919. popeo na 38% 1928. godine. Albanska zemlja je u više navrata u periodu 1919.-1935. sistematski otimana i dijeljena srpskim kolonizatorima. Takozvanim 'džentlenskim sporazumom' sa Turskom iz 1938. Jugoslavija je do 1944. trebala iseliti 40.000 'turskih' porodica u Tursku u zamjenu za novac koji je trebala platiti, ali je početak Drugog svjetskog rata i okupacija Kosova od strane Italije, Njemačke i Bugarske osujetila realizaciju tog sporazuma. On će biti obnovljen u vrijeme ministროvanja i terora Aleksandra Rankovića 1953. Računa se da je u periodu 1918.-1941. sa Kosova iseljeno oko 150.000 Albanaca muslimana. Intelektualno respektabilnim iseljavanje Albanaca i ostalih muslimana pokušali su učiniti brojni srpski intelektualci među kojima su se istakli akademik Vaso Čubrilović (1944.) i književni nobelovac Ivo Andrić.

Kosovo 1945., odlukom ondašnjih komunističkih vlasti, postaje autonomna pokrajina unutar federalne Srbije. U narednih dvadeset godina oko 100.000 muslimana Kosova se iselilo u Tursku. Oni koji su ostali trpili su veliku socijalnu nepravdu, posebno u vrijeme strahovlade Aleksandra Rankovića. Tako su 1953. Srbi i Crnogorci činili 27% kosovskog stanovništva, dok su na upravnim i rukovodećim pozicijama bili u 68% slučajeva. Godine 1963. Albanci su živjeli svoje najteže dane u Titovoj Jugoslaviji, nakon čega se njihov položaj postepeno popravlja, kao i status Kosova u jugoslavenskoj zajednici. Već 1971. Srbi i Crnogorci čine 21% stanovništava i 'samo' 52% rukovodećeg kadra u pokrajini. Ustavom iz 1974. Kosovo je dobilo većinu karakteristika republike. Zahvaljujući tome, 1981., naprimjer, dvije trećine sigurnosnih snaga bili su Albanci. Prije svega uslijed nepovoljnih ekonomskih uvjeta življenja i besperspektivnosti u periodu 1961.-1981. Kosovo je napustilo oko 80.000 do 100.000 Srba, kao što su činili i drugi narodi iz drugih pasivnih krajeva Jugoslavije. Istovremeno Albanci su imali najveći natalitet u Evropi pa je postotak Srba na Kosovu 1991. spao na 11%. S druge strane, Srbija je do 1994.

imala najvišu stopu pobačaja u Evropi: 214 pobačaja na 100 porođaja. To je poslužilo kao podloga srpskim nacionalistima da iskonstruiraju priču o 'demografskoj agresiji' muslimana, prije svega na Kosovu, ali i u Bosni i Hercegovini. Istina je, međutim, da sporadičnih pritisaka na Srbe jeste bilo ali da je ekonomija bila glavni faktor seobe Srba kao i visokog nataliteta Albanaca.

Isfrustrirani lošim ekonomskim uvjetima, studenti Univerziteta u Prištini u martu 1981. izlaze na ulice tražeći hranu i bolje uvjete. Policija je reagirala energično, a srpski nacionalisti su učinili sve da demonstracije prikažu kao atak na Srbe i Crnogorce i buđenje albanskog nacionalizma, šovinizma i iredentizma. Bilo je to 'samoispunjavajuće proročanstvo'. U jeku nacionalnih previranja na Kosovo 1987. stiže tada malo poznati Slobodan Milošević i obećava Srbima da «niko ne smije da ih bije». Dvije godine kasnije, u martu 1989., ukinuta je autonomija Kosova, a sve nezadovoljniji Albanci su iste godine proglasili 'republiku Kosovo'. Glavna politička snaga postala je Demokratska liga Kosova - DLK na čelu sa Ibrahimom Rugovom. Nacionalistička srpska politika samo je radikalizirala albanske zahtjeve koji su nakon početka ratova u Hrvatskoj i Bosni prešli kritičnu tačku: Albanci su sada zaista tražili potpunu neovisnost od Jugoslavije. Pokušaj naseljavanja srpskih izbjeglica iz Krajine u Kosovo 1995. nije mogao bitnije uticati na demografsku sliku Kosova gdje su Srbi činili svega desetinu stanovništva. Kada su, međutim, kosovski Albanci 1995. shvatili da su sukobi u Hrvatskoj i Bosni riješeni neovisno od Kosova, DLK i njena pacifistička politika su počele gubiti legitimitet. Krajem 1997. na političku pozornicu Kosova stupa Oslobodilačka vojska Kosova – OVK napadima na srpske snage sigurnosti koje su reagirale nesrazmjernom upotrebom sile, posebno prema civilima. Nakon više neuspjelih pregovora, 24. marta 1999. snage NATO-a počinju bombardirati Miloševićevu Jugoslaviju. U narednih mjesec dana srpska vojska i policija su iz pokrajine protjerale oko 600.000 Albanaca. Oko 850.000 su interno raselili a do 1999. s Kosova je već bilo izbjeglo 100.000 osoba. Nakon intenziviranja napada Jugoslavija iste godine faktički potpisuje kapitulaciju i povlači sve svoje sigurnosne snage sa Kosova i pokrajinu predaje Ujedinjenim nacijama koje ni nakon četiri godine nisu počele pregovore o konačnom statusu Kosova. Dejtonski sporazum za BiH pokazao je da takvi pregovori mogu izroditi rješenja bez presedana ali je sasvim sigurno da Albanci neće biti zadovoljni nikakvom vrstom saveza sa Srbijom. S druge strane većina Srba još vjeruje u mit o Kosovu kao srpskoj zemlji, mada je sve više onih koji zagovaraju 'civiliziranu secesiju' Kosova kako Srbi uskoro ne bi postali manjina u državi koja je po njima dobila svoje ime. Prema predviđanjima u koja je nekada malo ko vjerovao, kriza Titove Jugoslavije počela je i završila na Kosovu na način koji je malo ko mogao zamisliti.

Muslimanska zajednica Kosova danas broji nešto manje od dva miliona muslimana. Etnički su najbrojniji Albanci, koji su 90-95% muslimani, a ima i značajna skupina Bošnjaka, Goranaca, koji sebe uglavnom osjećaju i imenuju Bošnjacima, i Turaka (10-20 hiljada), posebno u okolini Prizrena, te Roma (prema popisu iz 1991. bilo ih je 43.000). Otkako su počeli protesti Albanaca na Kosovu 1981. g., albanski nacionalizam je monopolizirao javni diskurs Kosova tako da je teško procijeniti u kojoj mjeri islam i islamske društvene institucije utiču na život tamošnje muslimanske zajednice. Za «Albance je vjera albanstvo», davno je kazao jedan albanski pjesnik, a u najvećoj mjeri važi za kosovske Albance.

Kosovski muslimani imaju svoju Islamsku zajednicu sa sjedištem u Prištini. Od islamskih obrazovnih institucija IZ na Kosovu ima tri medrese (ili tačnije jednu sa tri odjeljenja i 700 učenika) i Fakultet islamskih nauka u Prištini, koji je otvoren 1992. godine, a koji pohađa oko 400 studenata. Od 513 džamija 218 ih je oštećeno ili srušeno u napadima srbijanske vojske 1999. Do decembra 2001. g. 75-80% njih je opravljeno uglavnom donacijama iz inozemstva. Zgrada medrese u Prištini je oštećena i popravljena. Status IZ-e još nije pravno definiran kao ni uvođenje vjeronauke u škole čije uvođenje IZ-a traži još od 1992. godine.

Makedonija

Islam su u Makedoniju donijele Osmanlije koje su ovu zemlju osvojile između 1371. i 1402. godine. U narednih gotovo pet i pol stoljeća, do 1912., Makedonija je ostala duboko unutar teritorija Osmanske države, što je njenim muslimanima omogućilo relativno mirniju historiju u poređenju sa ostalim dijelovima Balkana koje su naseljavali muslimani. Nakon poraza Osmanlija u Prvom balkanskom ratu 1912., Makedonija biva okupirana od strane Srbije, u čijim okvirima ostaje do 1941., s izuzetkom 1915.-1918. Stvaranjem avnojevske Jugoslavije, Makedonija je postala jedna od šest ravnopravnih jugoslovenskih republika, da bi njenim raspadom stekla neovisnost bez ispaljenog metka. Međutim, nakon okončanja sukoba na Kosovu, 2000. i 2001. došlo je do sukoba pobunjenih Albanaca, nezadovoljnih svojim položajem u državi, i makedonskih sigurnosnih snaga. Sukobi su okončani potpisivanjem Kumanovskog sporazuma u ljeto 2001. g. i usvajanjem amandmana na Ustav Makedonije, koji bi trebali pomoći u korigiranju nepovoljnog položaja Albanaca.

U Makedoniji danas živi značajna i vitalna muslimanska zajednica. Nju uglavnom čine Albanci (99% muslimani), te Turci, Romi i muslimani slavenskog porijekla. Prema zvaničnim podacima po popisu stanovništva iz 1991. g., u Makedoniji je tada bilo 2.033.964 stanovnika, od čega je 1.328.817 bilo Makedonaca, 441.987 Albanaca, 77.080 Turaka i 52.103 Roma. Prema podacima Islamske zajednice, danas u Makedoniji živi oko milion muslimana ili oko 50% ukupne populacije. Procjenjuje se da Albanaca ima oko 700.000, Turaka oko 100.000, Bošnjaka oko 50.000 (u Skoplju, Velesu i Prilepu), muslimana makedonskog etničkog porijekla oko 50.000, te Roma i Torbeša oko 100.000. Pitanje broja muslimana, a posebno Albanaca politički je vrlo osjetljivo zbog implikacija po podjelu vlasti. Politički, Albanci su okupljeni oko nekoliko političkih stranaka, dok Turci imaju svoju stranku.

Muslimani Makedonije su organizirani u jedinstvenu Islamsku zajednicu sa reisululemom na čelu. Zajednica ima 520 džamija, 690 mekteba, sedamnaest tekija, jednu srednju vjersku školu u Skoplju (Isa-begova medresa) i Fakultet islamskih nauka otvoren 1998. godine. U sukobima Albanaca i Makedonaca 2001. g., prema podacima IZ-e u Makedoniji, uništeno je dvanaest a oštećeno 56 džamija. Glavni problemi IZ-e su vjeronauka u školama i vraćanje oduzetih vakufa. Albanski muslimani imaju i univerzitet na albanskom jeziku u Tetovu.

Grčka

Muslimani su na teritoriju današnje Grčke stigli još 653., kada su se po prvi puta iskrcali na otok Rodos, kojem će se i kasnije vraćati. Godine 827. andaluzijske Emevije osvojile su Kritu čiji su stanovnici u 10. st. većinom bili muslimani. Otok su 961. ponovo preuzeli Bizantinci i prognali sve muslimane. Međutim, prije dolaska Osmanlija islam nije imao značajniju ulogu u životu tamošnjeg stanovništva. Današnja muslimanska zajednica u Grčkoj vezana je za pet i po stoljeća osmanske vlasti na tim prostorima od polovine 14. st. do 1830., odnosno 1919. u Zapadnoj Trakiji. Naime 1930. samo južni dijelovi današnje Grčke (Atina, Peloponez, Kiklada i srednja Grčka) postali su nezavisni, dok je ostatak teritorija Grčka pripojila kasnije, uglavnom nakon Balkanskih ratova. Muslimani su u tim dijelovima činili oko trećine stanovništva, ali su po uspostavi grčke države u jeku sistematskih pokolja i progona nestali. Kada je Grčkoj 1913. pripojen Epir, u njemu je oko polovine stanovništva bilo muslimansko. Zapadna Trakija je sa 61% muslimana u sastav Grčke ušla tek 1919., a neki otoci tek 1947. Tokom rata za nezavisnost Grčke (1821.-1830.) i potonjih kampanja za progon muslimana, a posebno nakon sporazuma o razmjeni stanovništva između Grčke i Turske (1923.), većina muslimanskog stanovništva, oko pola miliona, napustila je Grčku, dok se istovremeno oko milion Grka iselilo iz Turske. Procenat muslimana u Grčkoj je nakon te razmjene spao sa 13% na 4%. U periodu 1939.-1951. iz Grčke se iselilo još dvadesetak hiljada muslimana, uglavnom Turaka, zbog nacističke okupacije i građanskog rata (1946.-1949.), koji je vodila grčka ljevica protiv vlade.

Nakon ove razmjene stanovništva u Grčkoj je ostalo pet skupina muslimana: Turci Zapadne Trakije, Pomaci grčkih Rodopa, Albanci sjeverozapadne Grčke, Turci Rodosa i Kosa te Romi. Njima je međunarodnim ugovorima, posebno Sporazumom iz Lozane 1923., dozvoljeno da imaju svoje vjerske institucije kao što su vakufi, ured muftije, neke obrazovne institucije i šerijatski sudovi, koji su i danas aktivni. Sve ove skupine zajedno broje između 120.000 i 150.000 stanovnika ili oko 1,5% ukupne grčke populacije. Najbrojniji su Turci zapadne Trakije (oko 100 hiljada ili 25% stanovništva te oblasti) i Pomaci ili muslimani koji govore bugarski na Rodopima (30.000, od kojih se većina izjašnjava Turcima). Pomaci su predstavljali praktično zatvorenu zajednicu izoliranu nepristupačnim terenom i strateškim interesima Grčke sve do novembra 1995. godine, kada je dokinut status vojne oblasti u područjima koja oni naseljavaju. Naime, grčka vlada je taj dio Rodopa proglasila vojnom zonom i zabranila pristup drugih civila u njega, dok su sami stanovnici imali posebne lične karte kojima su se mogli kretati samo u radijusu do 30 kilometara od mjesta stanovanja. Za daljnje putovanje trebali su posebnu dozvolu. Neke od ovih restrikcija još su na snazi, a njihov cilj je da nagnaju Pomake na iseljavanje u Tursku. Položaj turskih muslimana uveliko zavisi od trenutnih odnosa Turske i Grčke, koji su često zategnuti i koji su između ostalog opterećeni upravo prisustvom ovih muslimana na grčkoj teritoriji. U ovom trenutku nema znakova bilo kakvog vjerskog, kulturnog, ekonomskog ili političkog boljitka ove zajednice. Pored ovih domicilnih muslimana, značajno je i prisustvo muslimana iz Albanije, koji su često primorani mijenjati svoja muslimanska u grčko-pravoslavna imena (pa i vjeru) da bi dobili radnu vizu. Procjenjuje se da u Atini boravi oko 30.000 muslimana uglavnom iz drugih zemalja.

U vrijeme vojne diktature 1967.-1974. položaj muslimana Grčke je bio posebno težak. Situacija se nije značajnije promijenila ni nakon 1974. g. zbog kiparske krize. Od 1977. nazivi mjesta su dobili grčku formu, dok je upotreba turskih naziva bila zabranjena. Muslimani praktički nisu bili zapošljavani u državnu administraciju, teško su dobivali dokumente koji su im često oduzimani zbog putovanja u Tursku. Njihovi lideri su često izvođeni pred sud i osuđivani zbog zastupanja nacionalnih i vjerskih interesa muslimana. Grčke vlasti također uporno nastoje manipulirati položajem glavnog muftije u Komotini, koji je vrhovni vjerski autoritet i kadija muslimana u privatnim poslovima, postavljajući muftije bez saglasnosti lokalne muslimanske zajednice. Rješavajući jedan takav spor 1999. Evropski sud za ljudska prava je ustanovio da, iako je muftija plaćen iz državnog budžeta, grčka vlada nije zakonski postupila. Danas je situacija nešto bolja, ali još mnogo toga treba uraditi posebno na polju obrazovanja i integracije u grčko društvo.

Prema podacima grčke vlade, 1994. postojala je 231 osnovna škola za muslimane (ili bolje Turke) sa oko 12.000 učenika, dvije srednje škole i dvije vjerske škole sa oko 500 studenta. Očit je manjak srednjih škola zbog čega mnogi roditelji svoju djecu ne šalju u srednju školu ili ih školuju u Turskoj, što dodatno otežava integraciju muslimana u grčko društvo. Muslimanima Grčke na usluzi je 250 džamija, a u prosjeku oko 500 muslimana iz Grčke obavi hadždž svake godine.

Literatura

- Agović, Bajro. *Džamije u Crnoj Gori*. Podgorica: Almanah, 2001.
- Avdić, Hakija. *Položaj Muslimana u Sandžaku*. Sarajevo: Biblioteka Ključanin, 1991.
- Bandžović, Safet. *Iseljavanje muslimanskog stanovništva iz Srbije i Crne Gore tokom XIX stoljeća*. Sarajevo, 1998.
- F.P.N. «Islam nije u Mađarskoj od jučer». *Islamska misao* br. 140, 61-63.
- Grigore, Georges. "Muslims in Romania". *ISIM Newsletter* br. 3.

- Husejin, Huse mehmet. «The Office of the Mufti in Contemporary Greece», magistarska teza, Međunarodni islamski univerzitet u Maleziji 1998.
- Imamović, Mustafa. *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: BZK Preporod, 1998.
- *Islamic Studies* – Special Issue on Islam in the Balkans, vol. 36, no. 2-3 (1997).
- «Islam u Mađarskoj: kratki istorijski prikaz». *Islamska misao* br. 143, 57-58.
- Karčić, Fikret. *Muslimani Balkana 'Istočno pitanje' u XX vijeku* (Tuzla: Behram-begova medresa, 2001).
- Lederer, Gyorgy. "Islam in East Europe". *Central Asian Survey*.
- Malcolm, Noel. *Kosovo: Kratka povijest*. Sarajevo: Dani, 2000.
- Omerbašić, Šefko. *Islam i muslimani u Hrvatskoj*. Zagreb: Mešihat Islamske zajednice u Hrvatskoj, 1999.
- Oprisan, Ana i George Grigore. "The Muslim Gypsies in Romania". *ISIM Newsletter* br. 8.
- Popović, Alexandre. "Balkan States" u J. L. Esposito. *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (New York: Oxford University Press, 1995): 184-187.
- Szajkowski, Bogdan et al., "Islam and Ethnicity in Eastern Europe: Concepts, Statistics, and a Note on Polish Case" u Gerd Nonneman, Tim Niblock i Bogdan Szajkowski, (ured.). *Muslim Communities in New Europe* (Ithaca Press, 1996), 27-51.
- Todorova, Maria. "Identity (Trans)formation among Bulgarian Muslims" u Laszlo Kurti i Juliet Langman, ured., *Beyond Borders: Remaking Cultural Identities in the New East and Central Europe* (Boulder: Westview, 1997), str. 63-83.
- Zekaj, Ramiz. *The Development of the Islamic Culture among Albanians During the XXth Century* (Tirana: The Albanian Institute of Islamic Thought and Civilization, 1997).

Izvor: Finalna verzija ovog teksta objavljena je u *Atlas islamskoga svijeta*. Sarajevo, Udruženje ilmije IZ u BiH, 2004, 572-585.